
طراحی و تبیین رابطه انسان در تمدن‌سازی نوین اسلامی از منظر قرآن کریم

یاسین توکلی (نویسنده مسئول) -^۱

روح اله توکلی -^۲

عبداله توکلی -^۳

چکیده

هدف این پژوهش طراحی و تبیین روابط انسان در تمدن‌سازی نوین اسلامی از منظر آموزه‌های قرآن کریم است. بر اساس آموزه‌های دینی، تمدن‌سازی؛ نظام‌سازی، نهادسازی و جامعه‌سازی از خودسازی انسان شروع می‌شود و انسان هسته اصلی تغییر و تعالی تمدن نوین اسلامی است. این پژوهش، با رویکرد کیفی و به روش تحلیل مضمون و شبکه مضامین، این موضوع را مورد بررسی قرار داده است.

یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد روابط انسان بر اساس آموزه‌های قرآن در ۵ مضمون

۱. دکترای فلسفه تعلیم و تربیت، معاونت توسعه منابع و امور دانشجویی دانشگاه فرهنگیان پردیس فاطمه

الزهرات تبریز. y.tavakkoli@cfu.ac.ir

۲. دانشجوی کارشناسی مشاوره و راهنمایی دانشگاه فرهنگیان اردبیل rohollah.tavakoli.76@gmail.com

۳. دانشجوی کارشناسی آموزش ابتدایی دانشگاه فرهنگیان تبریز

فراگیر؛ رابطه انسان با خودش، رابطه انسان با انسان‌های دیگر، رابطه انسان با طبیعت، رابطه انسان با آخرت و رابطه انسان با خدا، قابل تبیین و تحلیل است. رابطه انسان با خودش به دو مضمون سازمان دهنده؛ خودشناسی و خودسازی تحلیل شده است. رابطه انسان با انسان‌های دیگر به دو مضمون سازمان دهنده؛ عدل و احسان تحلیل یافته است. رابطه انسان با طبیعت به چهار مضمون سازمان دهنده؛ تسخیر، تسلط، تخریب و تهدید تحلیل گردیده است. رابطه انسان با آخرت به دو مضمون سازمان دهنده؛ مسئولیت و پاداش سازماندهی شده است. رابطه انسان با خدا که محور همه روابط انسان است به مضمون سازمان دهنده عبودیت و بندگی تحلیل شده است. هریک از این مضامین از چندین مضمون پایه تشکیل یافته است. مجموع مضامین اصلی و یا پایه که در این پژوهش از متن قرآن استخراج شده ۴۶ مضمون می‌باشد. همه مضامین در یک شبکه مضامین درهم تنیده که الگویی برای تمدن‌سازی نوین اسلامی است، طراحی گردیده است.

کلید واژه‌ها: روابط انسان، تمدن‌سازی نوین اسلامی، آموزه‌های قرآن

مقدمه

قرآن کریم منشا و خواستگاه تحول و تعالی هر تمدنی را تغییر و تحول در انسان تعریف می‌کند و می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» (الرعد/۱۱) خداوند سرنوشت هیچ قوم و ملتی را تغییر نمی‌دهد، مگر آن که آنان آنچه را در خودشان است تغییر دهند. این آیه کلید تمدن‌سازی و پیشرفت و نگاه به آینده تمدن اسلامی است. چرا که به روشنی بیان شده است که پیشرفت و تحول اجتماعی، مبتنی بر تحول درونی و روانی افراد است و افراد عنصر سازنده جامعه و تمدن هستند. همه مراحل تمدن‌سازی؛ نظام‌سازی، نهادسازی و جامعه‌سازی از خودسازی انسان شروع می‌شود و انسان هسته اصلی تغییر و تعالی تمدن نوین اسلامی است.

قرآن کریم نقطه آغازین تمدن اسلام را خودسازی پیامبر اکرم ﷺ و روابط انسانی ایشان در سایه لطف و رحمت الهی معرفی می‌کند و می‌فرماید: «فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ، وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا

عَلِيظَ الْقَلْبِ لَا نَفْضُوا مِنْ حَوْلِكَ، فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ، فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ، إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ» (آل عمران/۱۵۹)؛ به مرحمت خدا بود که با خلق مهربان گشتی و اگر تندخو و سخت دل بودی مردم از گرد تو متفرق می شدند، پس از (بدی) آنان درگذر و برای آن‌ها طلب آموزش کن و (برای دلجویی آن‌ها) در کار (جنگ) با آن‌ها مشورت نما، لیکن آنچه تصمیم گرفتی با توکل به خدا انجام ده، که خدا آنان را که بر او اعتماد کنند دوست دارد. این آیه شریفه را می توان نقشه راه تمدن سازی نوین اسلامی قلمداد کرد که کلید واژه اصلی آن، نوع روابط پیامبر اکرم ﷺ با خدا و خلق خدا است که سبب ایجاد بزرگترین تمدن روی زمین گردیده است و با گذشت یک و نیم قرن از ایجاد آن بر قلب بیش از دو میلیارد مسلمان جهان حکومت می کند.

ارتباطات انسانی و نقش آن در پیشرفت و تعالی فردی و اجتماعی او، بر کسی پوشیده نیست. این مسئله از نیازهای فطری انسان به زندگی اجتماعی و نقطه آغاز تمدن سازی انسان است. به دلیل اهمیت و نقش حیاتی موضوع روابط انسان در سرنوشت فردی و اجتماعی او، حوزه های مختلف دانش بشری به این موضوع پرداخته است. روانشناسان، جامعه شناسان و خیلی از اندیشمندان حوزه های مختلف علمی به تبیین و تحلیل روابط انسان پرداخته اند. برخی دیدگاه ارتباطی را دیدگاهی روانشناختی از شخصیت انسان دانسته اند که بر اساس آن شناخت شخصیت از طریق شناخت نوع ارتباط هایی که فرد با خود، خداوند، دیگران و طبیعت برقرار می کند میسر می شود. این دیدگاه با یک رویکرد تحولی نوع ارتباط های چهارگانه فوق را در مراحل مختلف رشد تشریح و جهت گیری های فرد را معین می سازد (معتدی، ۱۳۹۲: ۱۳/۱۲۶).

کیلانی در تبیین روابط انسان آن را به پنج دسته تقسیم نموده است:

- رابطه میان انسان با آفریدگار، یعنی رابطه عبودیت.
- رابطه میان انسان با طبیعت، یعنی رابطه تسخیر.
- رابطه انسان با انسان، یعنی رابطه عدل و احسان.

- رابطه میان انسان و زندگی، یعنی رابطه ابتلا.

- رابطه میان انسان با آخرت، یعنی رابطه مسئولیت و پاداش (کیلانی، ۱۳۸۹: ۱۱۸). ایشان معتقد است محور همه روابط انسان را، رابطه عبودیت تشکیل می‌دهد در صورتی که به نظر می‌رسد ایشان از ارتباط مهم و حیاتی انسان با خود، غفلت کرده و رابطه انسان با خود در معارف اسلامی از اهمیت محوری برخوردار بوده و همه روابط انسان از نوع رابطه انسان با خود سرچشمه می‌گیرد.

معمودی در پژوهشی با عنوان؛ سبک زندگی مطلوب بر اساس دیدگاه ارتباطی (ارتباط با خود، خدا، دیگران و طبیعت)، معتقد است، سبک زندگی وقتی مطلوب است که فرد به تمام روابط چهارگانه خودش توجه داشته باشد و اهمیت هر یک از این تعاملات را در چهارچوبی که دستورات اسلامی مشخص کرده‌اند، مد نظر داشته و نسبت به آن‌ها غفلت نرزد (معمودی، ۱۳۹۲، ص ۱۲۶).

تحقیق دیگری به بررسی فرهنگ اسلامی تعامل انسان با محیط زیست و طبیعت در قرآن پرداخته است. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد؛ قرآن چهار نوع رابطه را میان انسان و طبیعت مطرح می‌کند که از میان این چهار نوع ارتباط، رابطه تسخیر رابطه مناسب و مورد تأکید آموزه‌های قرآنی است. همچنین در این تحلیل ۳۰ مضمون کلیدی برای تبیین ابعاد؛ چرایی، چیستی و چگونگی رابطه انسان با طبیعت از منظر قرآن کریم شناسائی و تحلیل شده است. بر اساس مطالب یاد شده می‌توان الگوی جامعی برای تعامل سازنده انسان با طبیعت ارائه نمود. در این الگو، خاستگاه و فلسفه تعامل انسان با طبیعت را می‌توان در مضمون عبودیت و بقاء و تعالی نوع بشر جست‌وجو کرد. هدف و فلسفه خلقت انسان بندگی خداوند و معرفت اوست (توکلی، ۱۳۹۴، نهمین همایش بین المللی پژوهش‌های قرآنی، سالن اجلاس سران کشورهای اسلامی).

علاوه بر پژوهش‌های صورت گرفته در موضوع رابطه انسان، تحقیقات گسترده‌ای نیز در بحث تمدن‌سازی اسلامی صورت گرفته است. در مجال کوتاه به بخشی از پژوهش‌های

انجام یافته در مورد تمدن اسلامی و ملاک و معیارهای پیشرفت آن اشاره می‌نماییم. یکی از پژوهش‌ها به بررسی مبانی و معیارهای پیشرفت انسانی از دیدگاه اسلام پرداخته است. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که دینداری، علم و معرفت، آزادگی و کرامت و تأمین معیشت ۴ معیار در شاخص پیشرفت انسانی مورد نظر اسلام می‌باشند. بر این، شاخص پیشرفت انسانی علاوه بر در نظر گرفتن معیارهای شاخص توسعه انسانی متعارف از جمله علم، سلامت و رفاه نسبی، مقوله‌های دیگری چون دینداری، معرفت، و کرامت و آزادگی را نیز مورد توجه قرار می‌دهد. معیارهای معرفی شده برای پیشرفت انسانی مبتنی بر مبانی فکری اسلام از جمله نگاه متعالی اسلام به انسان و تکامل قرار دارد (خلیلیان و همکاران، ۱۳۹۲: ۷۷/۲).

گروه دیگری از محققین در بررسی و تبیین عوامل ایجاد تمدن نوین اسلامی از نگاه مقام معظم رهبری به عوامل باطنی و ظاهری پرداخته‌اند و به این نتیجه رسیده‌اند که تمدن نوین اسلامی برای ایجاد و بقاء، مؤلفه‌ها و شاخص‌هایی دارد که برخی همانند توجه به علم، تساهل و تسامح، تلاش و پشتکار در تمدن‌های دیگر نیز یافت می‌شود و برخی از آن‌ها همانند مبنا بودن دین و اخلاق، توجه به عقلانیت معرفتی و ارزشی، خاص تمدن نوین اسلامی است. همچنین نتایج این تحقیق نشان می‌دهد نخستین عامل ایجاد تمدن نوین اسلامی، عامل باطنی است که با ایمان و مکتب و شرایط و مقتضیات و رهبری قابل دست یافتن هست و عامل دیگر عامل ظاهری است. از مهم‌ترین پایه‌های تمدن اسلامی، عدالت و دادگری است که در جایجای قرآن کریم با دو تعبیر قسط و عدل از آن سخن به میان آمده است (فرزانه و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۷۷/۳).

یافته‌های پژوهشی که درباره پیشران‌های تمدن ساز و آینده تمدنی انقلاب اسلامی صورت گرفته نشان می‌دهد. انقلاب اسلامی دارای دو چالش مهم است؛ ایجاد تمدن اسلامی و تقابل تمدنی با جهان غرب. در این تحقیق نظام مردم سالاری دینی جمهوری اسلامی، رابطه سالم بین دین و سیاست و حفظ سرمایه اجتماعی سه پیشران اصلی برای

ساختن آینده کشور معرفی شده است (عیوضی، فلاح حسینی، ۱۳۹۵). در تحقیقی با عنوان؛ گرایش اجتماعی در تفاسیر قرآن پیشران مؤثر در شکل‌گیری و شکوفایی تمدن نوین اسلامی، به نقش حیاتی آموزه‌های وحیانی در شکل‌گیری و هویت بخشی به تمدن نوین اسلامی پرداخته شده است. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد رویکرد اجتماعی به قرآن، گرچه به هر دو بعد تمدن (مادی و معنوی) نظر دارد، عمدتاً درصدد اصلاح بعد معنوی تمدن است. آنچه در این بُعد مهم است، سبک زندگی مردم و فرهنگ حاکم بر تعاملات آنان با همدیگر و با دیگر ادیان و مذاهب است که از کلیدی‌ترین مسائل در تفاسیر اجتماعی است. همچنین رویکرد اجتماعی به قرآن، از جهات گوناگونی بر شکل‌گیری و شکوفایی تمدن نوین اسلامی تأثیر زیادی دارد. برخی از مهم‌ترین این موارد عبارتند از: هویت بخشی به جامعه اسلامی؛ عینی کردن ارزشها و به صحنه آوردن تعالیم قرآن؛ تطابق دادن آموزه‌ها با ظرفیت اجتماعی در قلمرو حیات انسان‌ها؛ وحدت بخشیدن به امت اسلامی برای مقابله با دشمنان؛ تبیین سنتهای الهی درباره حیات و زوال تمدن‌ها؛ معرفی نظامهای سیاسی، اجتماعی و اخلاقی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی؛ و توجه به تعلیم و تربیت نسلی نو مبتنی بر آموزه‌های قرآنی برای ساختن تمدنی نوین، مطابق با معارف حقیقی اسلام (مولوی، ۱۳۹۷، ۳/۱۵۷). در تحقیق حاضر به نقش مهم رویکرد اجتماعی به قرآن در هویت بخشی به تمدن اسلامی و اصلاح روابط انسانی و شکل‌گیری سبک زندگی اسلامی تأکید و اشاره شده است.

بی‌تردید در شکل‌گیری و شکوفایی تمدن نوین اسلامی نقش رهبر، نقش اساسی و غیر قابل انکار است. مقام معظم رهبری، رسیدن به تمدن نوین اسلامی را در پنج مرحله ترسیم نموده‌اند. مرحله اول آن انقلاب است، که در ۲۲ بهمن ماه سال ۱۳۵۷ انقلاب اسلامی ایران به پیروزی رسید. مرحله دوم تشکیل یک نظام اسلامی است، که ملت ایران در ۱۳ فروردین سال ۱۳۵۸ به نظام جمهوری اسلامی آری گفتند. مرحله سوم دولت اسلامی است، که ایشان معتقدند ما اکنون در این مرحله به سر می‌بریم. مرحله چهارم و پنجم عبارت است از

جامعه اسلامی و تمدن نوین اسلامی (فرزانه و همکاران، ۱۳۹۷). مقام معظم رهبری درباره معنا و چیستی تمدن نوین اسلامی نیز می‌فرمایند: تمدن نوین اسلامی به معنای پیشرفت همه‌جانبه می‌باشد، اگر ما به دنبال یک مصداق عینی و خارجی برای درک معنای تمدن نوین اسلامی باشیم می‌توانیم بگوییم هدف ملت ایران و هدف انقلاب اسلامی، ایجاد یک تمدن نوین اسلامی می‌باشد (بیانات رهبری در دیدار جوانان خراسان شمالی، ۱۳۹۱/۷/۲۳). مقام معظم رهبری در خصوص بالندگی و حرکت رو به جلو انقلاب برای تمدن‌سازی می‌فرماید: انقلاب اسلامی همچون پدیده‌ای زنده و با اراده، همواره دارای انعطاف و آماده تصحیح خطاهای خویش است، اما تجدید نظرپذیر و اهل انفعال نیست. به نقدها حساسیت مثبت نشان می‌دهد و آن را نعمت خدا و هشدار به صاحبان حرفهای بی‌عمل می‌شمارد، اما به هیچ بهانه‌ای از ارزشهایش که بحمد الله با ایمان دینی مردم آمیخته است، فاصله نمی‌گیرد. انقلاب اسلامی پس از نظام‌سازی، به رکود و خموشی دچار نشده و نمی‌شود و میان جوشش انقلابی و نظم سیاسی و اجتماعی تضاد و ناسازگاری نمی‌بیند، بلکه از نظریه نظام انقلابی تا ابد دفاع می‌کند (حسینی خامنه‌ای، بیانیه گام دوم انقلاب: ۳).

بررسی پیشینه و ادبیات تحقیق نشان می‌دهد با وجود پژوهش‌های بسیاری که در مورد تمدن اسلامی و روابط انسان صورت گرفته، تحقیق و پژوهشی با متدلوژی علمی برای بررسی و تبیین روابط انسان در تمدن‌سازی نوین اسلامی بر پایه قرآن صورت نگرفته است. با توجه به اهمیت موضوع تمدن‌سازی نوین اسلامی که در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی نیز به آن تأکید و بر پژوهش و تحقیق نیز اشاره شده، فلذا تبیین روابط انسان در تمدن‌سازی نوین اسلامی از منظر قرآن و در شرایط موجود جامعه از یک سو، و اسلام ستیزی غرب از سوی دیگر، اهمیتش را صد چندان می‌کند.

هدف نهایی نظام جمهوری اسلامی، ایجاد تمدن نوین اسلامی بر اساس مبانی و آموزه‌های تمدن ساز اسلام است. نقش برجسته و اساسی انسان تربیت یافته در طراز تمدن

اسلامی و روابط او با خدا، خود و جهان پیرامون در تکوین و تعالی تمدن نوین اسلامی بر کسی پوشیده نیست. این تحقیق تلاش دارد نقش و جایگاه برجسته روابط انسان در تمدن‌سازی نوین اسلامی را از منظر آموزه‌های قرآن مورد بررسی قرار دهد و الگویی از روابط انسان در قرآن، ارائه نماید. بنابراین این تحقیق به دنبال پاسخ به این سؤال اساسی است: قرآن کریم روابط انسان را در تمدن‌سازی نوین اسلامی چگونه ترسیم کرده است؟

۲. روش پژوهش

این تحقیق از نوع پژوهش کیفی است و برای پاسخ دادن به سؤال پژوهش، از روش تحلیل مضمون^۱ و شبکه مضامین^۲ استفاده کرده است. تحلیل مضمون روشی برای شناخت، تحلیل و گزارش الگوهای موجود در داده‌های کیفی است. این روش، فرایندی برای تحلیل داده‌های متنی است و داده‌های پراکنده و متنوع را به داده‌هایی غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند (براون و کلارک، ۲۰۰۶ و عابدی جعفری و همکاران، ۱۳۹۰). به‌طور کلی تحلیل مضمون روشی است برای: الف - دیدن متن؛ ب - برداشت و درک مناسب از اطلاعات ظاهراً نامرتب؛ ج - تحلیل اطلاعات کیفی؛ د - مشاهده نظام‌مند شخص، تعامل، گروه، موقعیت، سازمان و یا فرهنگ، ه - تبدیل داده‌های کیفی به کمی (Boyatzis, 1998, P. 4). بنابراین در تحلیل مضمون، همه منابع داده‌ها، بررسی و مضامین کل داده‌ها، تحلیل و تفسیر می‌شود. شبکه مضامین نیز روش مناسبی در تحلیل مضمون است که آتراید - استیرلینگ^۳ (۲۰۰۱) آن را توسعه داده است. آنچه شبکه مضامین عرضه می‌کند نقشه‌ای شبیه تارنما به مثابه اصل سازمان‌دهنده و روش نمایش است (عابدی جعفری و همکاران، ۱۳۹۰). شبکه مضامین بر اساس روندی مشخص، مضامین پایه (کدها و نکات کلیدی متن)، مضامین سازمان‌دهنده (مضامین به دست آمده از ترکیب و تلخیص مضامین پایه) و مضامین فراگیر (مضامین عالی دربرگیرنده اصول حاکم بر متن به مثابه کل) را نظام‌مند می‌کند؛ سپس این

1 - Thematic Analysis
2 - Thematic Network
3 - Attride-Stirling

مضامین به صورت نقشه‌های شبکه تارنما، رسم و مضامین برجسته هر یک از این سه سطح همراه با روابط میان آن‌ها نشان داده می‌شود (عابدی جعفری و همکاران، ۱۳۹۰). با توجه به روش‌های متنوع در تحلیل مضمونی می‌توان از انواع مختلف مضامین استفاده کرد. در این تحقیق از مضامین؛ اصلی، سازمان دهنده و فراگیر استفاده شده است. روش جمع‌آوری و کدگذاری مضامین در سطوح مختلف چنین می‌باشد که ابتدا بر اساس سئوالات و پیشینه نظری تحقیق و علاقه تحلیل‌گر، ابتدا مضامین فراگیر مشخص و به همین ترتیب برای مضامین سازمان دهنده و نیز مضامین کلیدی کدهایی اختصاص و با روش استقرائی و مطالعه دقیق متن مضامین استخراج و طبقه‌بندی می‌شوند.

جامعه آماری این تحقیق همان نمونه آماری یعنی قرآن است. گزاره‌های قرآنی به صورت هدفمند و در راستای اهداف و سئوالات تحقیق استفاده شده است. واحد تحلیل در این تحقیق آیه می‌باشد. در این تحقیق برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از دوروش؛ تحلیل مضمون و شبکه مضامین استفاده می‌شود. برای این‌که مضامین انتخاب شده، مضامین مرتبط به اهداف و سوال‌های تحقیق باشد و برای سنجش اعتبار و روایی تحقیق از نظرات صاحب نظران، اساتید و خبرگان موضوع استفاده شده است و نیز دقت شده تا مضامین مختلف در راستای پاسخ به سوال‌ها و بر اساس مبانی نظری و پیشینه انتخاب گردد.

۳. یافته‌های تحقیق

یافته‌های این تحقیق در پنج سطح برای تبیین روابط پنج‌گانه انسان در قرآن تدوین شده است. هرچند ممکن است که انسان غیر از این پنج نوع رابطه، ارتباطات دیگری هم داشته باشد. اما بر اساس یافته‌های پیشینه و ادبیات تحقیق برای انسان پنج نوع رابطه؛ یعنی رابطه انسان با خود، رابطه انسان با انسان‌های دیگر، رابطه انسان با طبیعت، رابطه انسان با آخرت و رابطه انسان با خدا، متصور است. بنابراین، پیش فرض این پژوهش، بر مبنا قرار دادن پنج نوع رابطه برای انسان، صورت گرفته است.

۱.۳. تبیین رابطه انسان با خود

بر اساس آموزه‌های قرآن ۱۲ مضمون اصلی از بررسی رابطه انسان با خود در قرآن استخراج شده است. این مضامین در دو مضمون سازمان دهنده؛ خودشناسی و خودسازی مقوله‌بندی شده است. خودسازی مقدمه جامعه‌سازی است. خودسازی اتفاق نمی‌افتد مگر این‌که انسان از ظرفیت‌های درونی و بیرونی خود جهت شناخت خویشتن استفاده نماید. بر اساس آموزه‌های قرآن، ارتباط انسان با خود بر دو ستون استوار گشته است؛ خودشناسی و خودسازی. از این‌رو در آموزه‌های قرآن بر خودشناسی و استفاده انسان از ظرفیت‌های خدادادی جهت شناخت خویش و خودسازی تأکید شده است. قرآن می‌فرماید: «وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئاً وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ» (النحل/۷۸)؛ و خداست که شما را از شکم مادرانتان بیرون آورد درحالی‌که چیزی نمی‌دانستید، و برای شما گوش و چشم و دل قرارداد تا حقایق را درک کنید و باشد که سپاس بگذارید. خودشناسی در معارف دینی انواع و مراتبی دارد؛ شهید مطهری آن را در هشت عنوان توضیح می‌دهد: خود آگاهی فطری، فلسفی، جهانی، طبقاتی، ملی، انسانی، عرفانی و پیامبرانه (شهید مطهری، همچنین امام خمینی رحمته‌الله خودشناسی را عامل جهان‌شناسی و در جایگاه انسان در جهان معرفی می‌کند و می‌فرماید: «فالإِنسان الكامل كما أنهما شهود الحق ... مرآة الأشياء كلها» (امام خمینی، ۱۴۰۶ق، ص ۵۹)؛ شناخت جهان از راه معرفت نفس، به شناخت جایگاه انسان در جهان و نسبت انسان با جهان کمک می‌کند و این می‌تواند در سلوک و خودسازی مؤثر باشد. شناخت جهان نیز به شناخت انسان کمک می‌کند. جدول شماره (۱) رابطه انسان با خود از منظر آموزه‌های قرآن را نشان می‌دهد.

جدول شماره (۱) مضامین رابطه انسان با خود از منظره آموزه های قرآن

شماره	آیات	ترجمه	مضمون اصلی
۱	بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَىٰ نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ (القیامه / ۱۴) فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ، خُلِقَ مِنْ مَاءٍ دَافِقٍ	بلکه انسان خود بر (نیک و بد) خویش به خوبی بیناست. انسان برای این که رستاخیز را باور کند باید بنگرد که از چه چیز آفریده شده است. او از آبی جهنده آفریده شده است.	بصیرت
۲	وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا (الاسراء / ۷۰)	به راستی ما فرزندان آدم را به موهبت عقل و خرد گرامی داشته و آنان را در دریا بر کشتی ها و در خشکی بر مرکب ها سوار نموده و از خوراکی های مطبوع به آنان روزی داده و آنان را بر بسیاری از کسانی که آفریده ایم چنان که باید برتری بخشیده ایم.	کرامت
۳	فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (الروم / ۳۰)	حال که روشن شد آفرینش و تدبیر در اختیار خداوند است و او هیچ گونه شریکی ندارد و کسانی که از وی روی گردانده اند در قیامت راه نجاتی ندارند، پس روی خود را به سوی این دین [تسلیم خدا بودن] بگردان و گویی آن که به راست یا چپ گرایش یابی، تنها به آن چشم بدوز. بر این دین پایدار باش؛ دینی که فطرت خدا دادیت تو را به آن گرایش می دهد؛ همان فطرتی که خداوند همه انسان ها را بر آن آفریده است. آفرینش خدا دگرگونی ندارد و با اختلاف افراد و اختلاف زمان ها و مکان ها، تغییر و تبدیل نمی پذیرد. این است دین استوار ولی بیشتر مردم نمی دانند.	فطرت

خلقت	سپس آن نطفه را لخته خونی ساختیم، آن گاه آن لخته خون را به صورت پاره گوشتی [که گویی] جویده شده درآوردیم؛ پس آن قطعه گوشت را استخوان‌هایی چند ساختیم، آن گاه استخوان‌ها را با گوشت پوشانیدیم، سپس آن را آفریده‌ای دیگر ساختیم (به او حقیقت انسانی بخشیدیم). پس خداوند که بهترین آفرینندگان است پرخیر و برکت است.	<p>۴</p> <p>ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ (المؤمنون/۱۴).</p>
روح	پس از آن، نسل او را از راه ولادت، از چکیده‌ای که آبی پست و بی‌مقدار بود آفرید. پس چون آن را درست کردم و در آن از روح خود (روح مبارک و شایسته منسوب به خودم) دمیدم، همگی برای (تعظیم) او سجده کنان به رو درافتید.	<p>۴</p> <p>ثُمَّ سَوَّاهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ (السجده/۹) فَإِذَا سَوَّيْتَهُ وَنَفَخْتَ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ (ص/۷۲)</p>
اعتدال	تا خدا به آن‌ها پاداش کامل عطا کند و از فضل و کرم باز بر ثوابشان بیفزاید که او (خطای مؤمنان را) بسیار بیامرزد و به شکر گزاران احسان فراوان کند.	<p>۵</p> <p>لِيُؤْتِيَهُمْ أَجْرَهُمْ وَيَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ غَفُورٌ شَكُورٌ (الفاطر/۳۰)</p>
ذکر	پس ربوبیت بی‌همتای خدا و روز جزا را به مردم تذکرده که توفیق تذکردهنده‌ای.	<p>۶</p> <p>فَذَكِّرْ إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكِّرٌ (غاشیه/۲۱).</p>
توبه	و هر که عمل زشتی از او سرزند یا به خویشتن ستم کند سپس از خدا طلب آمرزش و عفو نماید خدا را بخشنده و مهربان خواهد یافت.	<p>۷</p> <p>وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللَّهَ يَجِدِ اللَّهَ غَفُورًا رَحِيمًا (النساء/۱۱۰)</p>
ایمان و	هر کس از مرد یا زن کاری شایسته کند و با	<p>۸</p> <p>مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْثَىٰ وَ</p>

عمل صالح	ایمان باشد، قطعاً او را به حیاتی پاک زنده خواهیم داشت و به چنین کسانی بر پایه بهترین کاری که انجام می‌دادند پاداش خواهیم داد.	هُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً وَ لَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ	
اندیشه‌ورزی	چگونه شما مردم را به نیکوکاری دستور می‌دهید و خود را فراموش می‌کنید و حال آن که کتاب خدا را می‌خوانید، چرا اندیشه نمی‌کنید؟	أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَ تَنْسَوْنَ أَنفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ (البقره / ۴۴)	۹
هدایت	ای کسانی که ایمان آورده‌اید، مراقب خویشتن باشید، مبادا پس از آن که راه یافته‌اید کسانی که گمراه شده‌اند به شما زبانی برسانند و گمراهتان کنند. بازگشت شما و آنان همگی به سوی خداست، آن‌گاه شما و آنان را از حقیقت فرجام آنچه می‌کردید آگاه خواهد ساخت.	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ	۱۰
قدرت تشخیص	ای کسانی که ایمان آورده‌اید، اگر از خدا پروا کنید، برای شما نیرویی قرار می‌دهد که به وسیله آن حق را از باطل تشخیص دهید، و بدی هایتان را از شما می‌زداید و گناهانتان را می‌آمرزد، و خدا دارای فضلی بزرگ است.	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَ يَغْفِرْ لَكُمْ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ (الانفال / ۲۹)	۱۱

۳-۲. تبیین رابطه انسان با انسان‌های دیگر

ارتباط انسان با انسان‌های دیگر از فطرت و طبیعت اجتماعی انسان سرچشمه می‌گیرد. در آموزه‌های قرآن این ارتباط نقش حیاتی در تمدن‌سازی نوین اسلامی دارد. بهترین شکل ارتباط انسان با انسان‌های دیگر در آموزه‌های قرآن رعایت حق و حقوق دیگران و احترام و احسان معرفی شده است. قرآن می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَ الْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ» (النحل / ۹۰)؛ خداوند به شما فرمان

می‌دهد تا برای پدید آمدن جامعه‌ای صالح، با مردم به عدل و داد رفتار کنید و به آنان نیکی کنید و حق خویشاوند را به او بپردازید، و شما را از کار زشت و ناپسند و از ظلم و سرکشی باز می‌دارد. خدا به شما پند می‌دهد، باشد که دریابید نیکبختی شما در به کار بستن این اندرزهاست.

شهید مطهری رحمته‌الله در تبیین رابطه عدل بین انسان‌ها می‌فرماید: «ما افراد بشر فردی از نوع خود را که نسبت به دیگران قصد سوئی ندارد، به حقوق آن‌ها تجاوز نمی‌کند، هیچ‌گونه تبعیضی میان افراد قایل نمی‌گردد، در آنچه مربوط به حوزه حکومت و اداره اوست، با نهایت بی‌طرفی، به همه به یک چشم نگاه می‌کند، در مناقشات و اختلافات افراد دیگر، طرفدار مظلوم و دشمن ظالم است؛ چنین کسی را دارای نوعی از کمال (عدالت) می‌دانیم و روش او را قابل تحسین می‌شماریم و خود او را عادل می‌دانیم (مرتضی مطهری، عدل الهی، ص ۴۵). بنابراین یکی از مهم‌ترین مولفه‌هایی که انسان باید در روابط خود با انسان‌های دیگر رعایت کند عدالت و مساوات است. این مؤلفه همچنین در شکل‌گیری تمدن اسلامی نیز به‌عنوان مولفه‌ای مهم و تأثیرگذار است. چون بدون وجود عدالت هیچ تمدنی دوام و بقا نمی‌یابد. عدالت و مبارزه با فساد؛ این دو لازم و ملزوم یکدیگرند. عدالت در صدر هدفهای اولیه همه بعثت‌های الهی است (حسینی خامنه‌ای، بیانیه گام دوم: ۱۱). قرآن در کنار امر به عدالت و احسان و دوری از ظلم و تعدی، انسان‌ها را به برادری؛ «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ» (حجرات/۱۰) و مهربانی و ترحم به یکدیگر؛ «رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ» (الفتح/۲۹) و الفت و دوستی؛ «وَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ لَوْ أَنْفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مَا أَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ أَلَّفَ بَيْنَهُمْ إِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ» (انفال/۶۳) تعاون و همکاری؛ «وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى» (مائده/۲) توصیه می‌کند. جدول شماره (۲) مضامین اصلی ارتباط انسان با انسان‌های دیگر را نشان می‌دهد.

جدول شماره (۲) مضامین ارتباط انسان با انسان‌های دیگر از منظر قرآن

شماره	آیات	ترجمه	مضمون
۱	يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ (الحجرات / ۱۳)	ای مردم! شما را از مردی و زنی آفریدیم و شما را ملت‌ها و قبیله‌ها قرار دادیم تا به این وسیله یکدیگر را باز شناسید.	زندگی اجتماع ی
۲	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَجْلِسُوا فِي الْمَسَاجِدِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَالْمَسْجِدِ الْأَشْجَثِ وَمَا أُشْبِهَتْ لَهُمْ مِنْ مَسْجِدٍ لِيُتَلَّعَ مِنْهُ حَبٌ وَلَا نَمْلٌ وَلَا لِيُكَلِّمُوا بِهِ بُطُحًا أُولَٰئِكَ يُجَاهِدُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَأَنْقَضُوا الْقَوْلَ الَّذِي أَوْفَوْا بِهِ إِذِ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلِدُوا فِيهَا فِي مَا كَانُوا يَكْفُرُونَ وَلَا يُجْرِمُ مَنْ شَرَّكُوكَ إِذْ يَدْعُوهمَ إِلَى الْوَيْدِ وَالْحَرَامِ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا آمِينَ الْبَيْتِ الْحَرَامِ يَنْتَعُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا (المائدة / ۲)	ای اهل ایمان، حرمت شعایر خدا و ماه حرام را نگه دارید و متعرض هدی و قلاید نشوید و تعرض زایران خانه محترم کعبه را که در طلب فضل خدا و خشنودی او آمده‌اند حلال نشمارید، و چون از احرام بیرون شدید صید کنید. و عداوت گروهی که از مسجد الحرام منع‌تان کردند شما را بر ظلم و بی عدالتی وادار نکند.	عدالت
۳	إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (النحل / ۹۰)	خداوند به شما فرمان می‌دهد تا برای پدید آمدن جامعه‌ای صالح، با مردم به عدل و داد رفتار کنید و به آنان نیکی کنید و حق خویشاوند را به او بپردازید، و شما را از کار زشت و ناپسند و از ظلم و سرکشی باز می‌دارد. خدا به شما پند می‌دهد، باشد که دریابید نیکبختی شما در به کار بستن این اندرزهاست.	احسان
	وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ (مائده / ۲)	شما مؤمنان یکدیگر را در نیکوکاری و تقوایشگی یاری دهید و در گناه و تجاوز به یکدیگر کمک نکنید، و از خدا پروا	تعاون و همکاری

	کنید که خداوند سخت کیفر است.		
صدافت	این عمل که سخن بگویید و خلاف آن کنید بسیار سخت خدا را به خشم و غضب می‌آورد.	كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ (الصف / ۳)	۴
نوع دوستی	به حقیقت مومنان همه برادر یکدیگرند پس همیشه بین برادران ایمانی خود صلح دهید و خدا ترس و پرهیزکار باشید، باشد که مورد لطف و رحمت الهی گردید امید است که خدا دوستی میان شما و دشمنانتان برقرار گرداند و خدا قادر و خدا بسیار آمرزنده و مهربان است..	إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (الحجرات / ۱۰) عَسَى اللَّهُ أَنْ يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الَّذِينَ عَادَيْتُمْ مِنْهُمْ مَوَدَّةً وَاللَّهُ قَدِيرٌ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (الممتحنه / ۷)	۵
انفاق	و آنان که در مال و دارایی خود حقی معین و معلوم گردانند. کیست که خدا را قرض الحسنه دهد تا خدا بر او به چندین برابر بيفزاید و خداست که می‌گیرد و می‌دهد، و همه به سوی او بازگردانده می‌شود.	وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ (المعارج / ۲۴) مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْسُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (البقره / ۲۴۵)	۶
برابری	آن کسی که شما را از یک نفس آفریده است.	وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ (الانعام / ۹۸)	۷
دوری از بدبینی ه ای بی جا	ای اهل ایمان از بسیار پندارها در حق یکدیگر اجتناب کنید که برخی ظن و پندارها معصیت است و نیز هرگز تجسس نکنید و غیبت یکدیگر را روا مدارید، هیچ یک از شما آیا دوست می‌دارد که گوشت برادر مرده خود را خورد. البته کراهت و نفرت از آن دارید و از خدا پروا کنید که خدا بسیار توبه پذیر و مهربان است.	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ بَعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَحِيمٌ (الحجرات / ۱۲)	۸

<p>وحدت</p>	<p>و همگی به ریسمان الهی (قرآن و پیامبر) که شما را به خدا پیوند می دهد، چنگ زنید و از اختلاف و پراکندگی بپرهیزید، و نعمت خدا را بر خود یاد کنید، آن گاه که دشمن یکدیگر بودید و او میان دل های شما الفت انداخت و در پرتو نعمت او با یکدیگر برادر شدید، و آن گاه که بر پرتگاه گودالی از آتش بودید پس شما را از آن رهایی بخشید. بدین سان خدا آیات خود را برای شما بیان می کند، باشد که شما راه یابید.</p>	<p>وَاَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (ال عمران / ۱۰۲)</p>	<p>۹</p>
<p>دوستی و الفت</p>	<p>محمد (ﷺ) و سلم) فرستاده خداست و یاران و همراهانش بر کافران بسیار قویدل و سخت و با یکدیگر بسیار مشفق و مهربانند</p>	<p>مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ (الفتح / ۲۹)</p>	<p>۱۰</p>

۳ - ۳. تبیین رابطه انسان با خدا

در آموزه های قرآن، بهترین مضمونی که می تواند رابطه انسان با خدا را نشان دهد، مضمون بندگی است. قرآن در ترسیم رابطه بندگی انسان می فرماید: «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» (الذاریات / ۵۶)؛ من جنیان و آدمیان را جز برای این که مرا بپرستند نیافریدم. خداوند در آیه دیگر، بندگی انسان ها را به همه امت های جهان تسری داده و آن را رسالت بزرگ انبیای الهی معرفی می کند و می فرماید: «وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَى اللَّهُ وَمِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكذِبِينَ» (النحل / ۳۶)؛ و قطعاً، در میان هرامتی پیامبری برانگیختیم با این پیام که: خدا را بپرستید و از هر معبودی جز او دوری گزینید. پس از میان هرامتی کسانی بودند که خدا آنان را هدایت کرد و از میان آنان کسانی نیز بودند که گمراهی برایشان ثابت گشت. پس ای مشرکان، در زمین گردش کنید و بنگرید فرجام کسانی که پیامبران را دروغگو شمردند چگونه بوده

است؟

بر اساس آموزه‌های قرآن، رابطه انسان با خداوند یک رابطه یک طرفه و یک سویه نیست که فقط انسان‌ها خداوند را عبادت کنند بلکه یک رابطه دوطرفه است و خداوند به انسان‌ها از خودشان نزدیک‌تر و مهربان‌تر است. خداوند در قرآن می‌فرماید: «وَ إِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَ لِيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ» (البقره/۱۸۶)؛ و هرگاه بندگان من از تو درباره من بپرسند، بدانند که من به آنان نزدیکم، دعای دعاکننده را. آن‌گاه که مرا بخواند. اجابت می‌کنم، پس باید دعوت مرا بپذیرند و به درگاه من دعا کنند و به من ایمان بیاورند که دعایشان را اجابت می‌کنم، امید آن که در دعایشان به درگاه خدا راهیاب شوند. و در آیه دیگر خداوند می‌فرماید: «وَ لِيُنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ» (الحج/۴۰)؛ و قطعاً خدا کسانی را که او را یاری می‌دهند یاری خواهد کرد، چرا که خدا نیرومند و شکست‌ناپذیر است.

در معارف دینی یکی از نمودهای بارز بندگی خداوند، عبادت است. عبادت بهترین شکل ابراز بندگی و عشق خالصانه به درگاه الهی است. هرچند خود عبادت نیز مصادیق و نمودهای مختلف؛ آئینی، اجتماعی، آفاقی و انفسی دارد. جدول شماره (۳) مضامین رابطه انسان با خداوند را نشان می‌دهد.

جدول شماره (۳) مضامین رابطه انسان با خداوند در قرآن

مضمون	ترجمه	آیات	شماره
بندگی	من جنیان و آدمیان را جز برای این که مرا پرستند نیافریدم. و ما پیش از تو هیچ پیامبری را به رسالت نفرستادیم مگر این که به او وحی می کردیم که: معبودی شایسته پرستش جز من نیست، پس شما و امت هایتان مرا پرستید.	وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ. (الذاریات / ۵۶) وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ. (انبیا / ۲۵).	۱
فقر	ای مردم، شما باید که به خدا نیازمندید، و خداست که بی نیاز است و کارهایش همه پسندیده و زیباست. . هر آنچه در آسمانها و زمین است از او می خواهند و او نیز هر روز در کار جدیدی است.	يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ. (فاطر / ۱۵). يَسْأَلُهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ (الرحمن / ۲۹)	۲
نیاز به کمال	آنان که ایمان آوردند و کشتی دلشان با یاد خدا آرامش پیدا می کند اما این را بدانید تنها با همین یک چیز است که دلها آرامش پیدا می کند.	الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ (الرعد / ۲۸)	۳
راضی و مرضی	ای نفس مطمئن به سوی پروردگار خود برگرد درحالی که تو از او راضی و او از تو راضی است. پس در جمع بندگانم و در بهشتم داخل شو.	يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّتِي (الفجر / ۲۷ تا ۳۰)	۷

۳.۴. تبیین رابطه انسان با محیط زیست

رابطه انسان با محیط زیست و طبیعت از جمله مسائلی است که تمدن بشری را به چالش کشیده و سبب بروز بحران‌های عظیم؛ زیست محیطی، اجتماعی، اقتصادی و حتی سیاسی گردیده است. از این رو یکی از مسائل جدی و مهم تمدن‌ها در هزاره سوم، مسائل زیست محیطی و جلوگیری از تخریب بی‌رویه طبیعت است و تمدن‌سازی نوین اسلامی نیز از این چالش عظیم جهانی، منطقه‌ای و کشوری در امان و مستثنی نمی‌باشد. بر اساس آموزه‌های قرآن، فساد در زمین پیامد اعمال نادرست انسان است. خداوند در قرآن می‌فرماید: «ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ» (الروم/۴۱)؛ بر اثر شرک ورزیدن مردم و گناهایی که مرتکب می‌شوند، فساد و تباهی، خشکی و دریا را فراگرفت. تا خداوند وزر و وبال برخی از رفتارها و باورهای نادرست مردم را به آنان بچشاند، باشد که از شرک و گناه بازگردند و به توحید و فرمانبرداری از او گردن نهند. از این رو قرآن کریم انسان را به اصلاح تمدن خویش دعوت می‌کند و می‌فرماید: «وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا...» (اعراف/۵۶) زمین را بعد از اصلاح، فاسد نکنید.

قرآن کریم طبیعت را برای بهره‌مندی صحیح انسان مقرر فرموده است: «وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ» (الاعراف، ۱۰) و همه طبیعت را مسخر انسان قرار داده؛ «سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ» (الحج، ۶۵). اما انسان را مسئول، مکلف و امانتدار ساخت تا به حقوق طبیعت احترام بگذارد و امانتدار لایقی برای آبادانی و اصلاح آن باشد؛ «هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا» (هود، ۶۱). اصلاح و بهبود تعامل سازنده انسان با طبیعت در تمدن‌سازی نوین اسلامی از جمله اهداف و آرمانهای جمهوری اسلامی است. در آموزه‌های اسلامی به خصوص در قرآن کریم، طبیعت ذخایر و منابع خود را بی‌منت در اختیار انسان قرار داده تا انسان با زندگی شرافتمندانه و عزتمندانه راه عبودیت و تعالی را طی نماید.

جدول شماره (۴) مضامین رابطه انسان با محیط زیست در قرآن

شماره	آیات	ترجمه	مضمون
۱	<p>أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَّا فِي الْأَرْضِ وَالْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ (الحج / ۶۵)</p> <p>وَسَخَّرَ لَكُمْ مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (الجاثیه / ۱۳)</p>	<p>آیا ندیدی که هر چه در زمین است خدا مسخر شما گردانید و کشتی به فرمان او در دریا سیر می‌کند... و آنچه در آسمانها و زمین است تمام را مسخر شما گردانید و اینها همه از سوی اوست. در این کار نیز برای مردم با فکرت آیاتی کاملاً پدیدار است.</p>	تسخیر عام
۲	<p>وَسَخَّرَ لَكُمْ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَسَخَّرَ لَكُمْ الْأَنْهَارَ وَسَخَّرَ لَكُمْ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَائِبَيْنِ وَسَخَّرَ لَكُمْ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ (ابراهیم / ۳۲ و ۳۳)</p> <p>وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حَبْلَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَآخِرَ فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلِعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (النحل / ۱۴)</p>	<p>و کشتی‌ها را مسخر شما کرد تا به امر او به روی آب دریا روان شود و نهرها را به اختیار شما جاری گردانید و خورشید و ماه گردنده و شب و روز را برای شما مسخر کرد. و هم او خدایی است که دریا را برای شما مسخر کرد تا از گوشت تر و تازه آن تغذیه کنید و از زیورهای آن استخراج کرده و تن را بیارابید و کشتی‌ها را در آن روان بینی که سینه آب را می‌شکافند و تا از فضل خدا روزی طلبید و باشد که شکر خدا را به جای آرید.</p>	تسخیر خاص
۳	<p>وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ (الاعراف / ۱۵۶)</p> <p>رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَّحْمَةً وَعِلْمًا (الغافر / ۷)</p>	<p>و رحمت من همه موجودات را فراگرفته است. ای پروردگاری که علم و رحمت بی‌منتهایت همه اهل عالم را فرا</p>	رحمت

	گرفته است.		
۴	هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذَلُولًا فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِن رِّزْقِهِ وَإِلَيْهِ النُّشُورُ (الملک / ۱۵)	او آن خدایی است که زمین را برای شما نرم و هموار گردانید پس شما در پست و بلندی‌های آن حرکت کنید و از روزی او خورید و بازگشت همه خلاق به سوی اوست.	بهره‌مندی
۵	هُوَ أَنشَأَكُم مِّنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا فَاسْتَغْفِرُوا لَهُ ثُمَّ تُوْبُوا إِلَيْهِ (هود / ۶۱)	او خدایی است که شما را از زمین آفرید و برای عمارت و آباد ساختن آن برگماشت پس شما از خدای خود آمرزش طلبید و به درگاه او توبه کنید.	آبادانی
۶	وَأَنذَكُم مِّن كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ وَإِن تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تَحْصُوهَا إِنَّ الْإِنسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ (ابراهیم / ۳۴)	و از انواع نعمتهایی که از او درخواست کردید به شما عطا فرمود و اگر نعمتهای خدا را بخواهید به شماره آورید هرگز حساب آن نتوانید کرد باز انسان سخت ستمگر و کفر کیش و ناسپاس است.	ظلم
۷	كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ وَلَا تَطْعَمُوا فِيهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي وَمَن يَحْلِلْ عَلَيْهِ غَضَبِي فَقَدْ هَوِيَ (طه / ۸۱)	از این رزق حلال و پاکیزه که نصیبتات کردیم تناول کنید و در آن طغیان و سرکشی مکنید و گرنه مستحق غضب و خشم من می‌شوید و هر کس که مستوجب خشم من گردید همانا خوار و هلاک خواهد شد.	تعدی
۸	وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ (المایده / ۸۶)	و آنان که کافر شدند و تکذیب آیات ما نمودند ایشان اهل جهنم‌اند.	تضییع
۹	فَكَفَّرْتَ بِنِعْمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِئَاسَ	نعمت‌های خدا را کفران کردند خدا	خوف

	هم بموجب آن کفران و معصیت طمع گرسنگی و بیمناکی را به آن‌ها چشانیید و چون لباس سراپای وجودشان را پوشاند	الجُوعَ وَ الْحَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ (النحل / ۱۱۲)	
کفران نعمت	و اگر کفران کنید عذاب من بسیار سخت است.	وَ لَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ (ابراهیم / ۷)	۱۰
اسراف	و بخورید و بیاشامید و اسراف مکنید که خدا مسرفان را دوست نمی‌دارد.	وَ كُلُوا وَ اشْرَبُوا وَ لَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ (الاعراف / ۳۱)	۱۱
فساد	فساد و پریشانی به کرده بد خود مردم در همه بر و بحر زمین پدید آمد تا خدا هم کیفر بعضی اعمالشان را به آن‌ها بچشاند باشد که باز گردند.	ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (الروم / ۴۱)	۱۲

۳- ۵. تبیین رابطه انسان با جهان آخرت

بر اساس آموزه‌های قرآن، انسان موجودی مسئول و پاسخگواست. مسئول و پاسخگو بودن انسان هم در سرنوشت این جهانی و هم در سرنوشت آن جهانی او تاثیرگذار است. در درجه اول انسان در مقابل خداوند مسئول و پاسخگو است و این نظارت درونی چقدر در انجام کارها و وظایف فردی و اجتماعی او می‌تواند منشا خیر و برکت باشد و در پیشبرد اهداف جامعه و تمدن‌سازی نوین اسلامی مؤثر باشد. خداوند در قرآن می‌فرماید: «وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَ الْبَصَرَ وَ الْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا» (الاسرا / ۳۶)؛ و از باورها، رفتارها و گفتارهایی که بدان‌ها علم نداری پیروی مکن، زیرا گوش و چشم و دل، از همه اینها سؤال می‌شود که آیا آنچه را دریافته بودند علم بود یا شک و تردیدی به همراه داشت. هیچ عمل و رفتاری از انسان بدون سؤال و جواب نخواهد بود به طوری که حتی اعضا و جوارح انسان به‌عنوان شاهد اعمال انسان گواهی خواهد داد. خداوند در برابر این مسئولیت بزرگ، جزا و پاداش ابدی خواهد داد. خداوند می‌فرماید: «هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ»

(الرحمن/۶۰)؛ این است احسان خدا به کسانی که از مقام او می‌ترسند؛ مگر سزای نیکی جز نیکی است؟

بر اساس آموزه‌های دینی، چنین به نظر می‌رسد که جاده مسئولیت جاده یک طرفه است. انسان مسئول هرگز انتظار برآورده شدن حق و حقوق خود را ندارد بلکه او تلاش می‌کند مسئولیت خود را در قبال دیگران و جامعه به نحو شایسته به انجام برساند. از این رو این رابطه نقش حیاتی در تمدن‌سازی نوین اسلامی دارد. امروز از چالش‌های مهم جامعه ما، عدم مسئولیت‌پذیری سلسله مراتب جامعه است. مسئولیت‌پذیری و پاسخ‌گویی در همه مراحل؛ خودسازی، نظام‌سازی، جامعه‌سازی و تمدن‌سازی نوین اسلامی نقش برجسته و اساسی دارد. جدول شماره (۵) مضامین رابطه انسان با جهان آخرت را نشان می‌دهد.

جدول شماره (۵) مضامین مربوط به رابطه انسان با جهان آخرت از منظر قرآن

شماره	آیات	ترجمه	مضمون
۱	يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ (المائدة/۱۰۹). وَإِنَّهُ لَذِكْرٌ لَكَ وَلِقَوْمِكَ وَسَوْفَ تُسْأَلُونَ (زخرف/۴۴).	روزی که خداوند همه پیامبران را گرد می‌آورد و به آنان می‌گوید: از سوی مردمی که به سویشان فرستاده شدید چه پاسخی به شما داده شد؟ می‌گویند: ما چنان که باید آگاهی نداریم، تو هستی که همه نهان‌ها را می‌دانی. و همانا این قرآن برای تو امانت و وسیله یادآوری خداست، و دیری نخواهد گذشت که درباره آن از شما سؤال خواهد شد.	مسئولیت پیامبران و رهبران جامعه
۲	فَاسْتَحَفَّ قَوْمَهُ فَأَطَاعُوهُ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ (زخرف/۵۴). قَالَ ادْخُلُوا فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ	پس فرعون با این سخن قومش را سبک مغز ساخت در نتیجه آنان هم از او فرمان بردند، چرا که مردمی فاسق	مسئولیت امت‌ها و پیروان آنان

	<p>بودند. و خدا به آنان می‌گوید: در میان امت‌هایی از جنّ و انس که پیش از شما درگذشتند، به آتش دوزخ درآیید. هرگاه گروهی به آن جا وارد شوند،</p>	<p>مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ فِي النَّارِ كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعَنَتْ أُخْتَهَا حَتَّى إِذَا آذَرُكُوا فِيهَا جَمِيعًا قَالَتْ أُخْرَاهُمْ لِأَوْلَاهُمْ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ أَضَلُّونَا فَآتِهِمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِّنَ النَّارِ قَالَ لِكُلِّ ضِعْفٍ وَلَكِنَّ لَا تَعْلَمُونَ (الاعراف/۳۸).</p>	
<p>مستؤل در مقابل نعمت‌های الهی</p>	<p>سپس آن روز که دوزخ را بنگرید، درباره هر نعمتی که به شما ارزانی شده است از شما سؤال خواهد شد.</p>	<p>ثُمَّ لِنَسْأَلَنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ (تکواثر/۸).</p>	<p>۳</p>
<p>مستؤل دیگران</p>	<p>ای کسانی که ایمان آورده‌اید، خود و خانواده‌هایتان را از آتشی که هیزمش مردم و سنگ‌ها خواهند بود، نگه دارید. و به مال یتیم - جزیه بهترین وجهی که برای او سودآورتر است - نزدیک نشوید تا به توانایی خود برسند، و به پیمان‌ها وفا کنید که قطعاً پیمان‌ها مورد سؤال قرار خواهند گرفت.</p>	<p>يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ (تحریم/۶). وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا (الاسرا/۳۴).</p>	<p>۴</p>
<p>مسئولیت در قبال خود</p>	<p>و از باورها، رفتارها و گفتارهایی که بدانها علم نداری پیروی مکن، زیرا گوش و چشم و دل، از همه اینها سؤال می‌شود که آیا آنچه را دریافته بودند علم بود یا شک و تردیدی به همراه داشت. نماز را به پا دارید و زکات بدهید و بدانید که آنچه برای خود پیش می‌فرستید در نزد خدا خواهید یافت</p>	<p>وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَٰئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا (الاسرا/۳۶). وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (البقره/۱۱۰)</p>	<p>۵</p>

	همانا خداوند به اعمال شما آگاه است.		
۶	هر کسی نزد خدا در گرو دستاورد خویش است.	كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِيْنَةٌ (مدثر/۳۸).	ضمنات اعمال
۷	هر کس در کار خیری وساطت کند، از فرجام نیک آن بهره‌ای خواهد داشت، و هر کس در کار شری میانجیگری کند، از فرجام سوء آن نصیبی خواهد برد، و خدا بر انجام هر کاری تواناست و آن را برپا می‌دارد.	مَنْ يَشْفَعُ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا وَمَنْ يَشْفَعُ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلِيَّ كُلِّ شَيْءٍ مُّقِيْتًا (نسا/۸۵).	عمل و عکس‌العمل
۸	هر کس -از مرد یا زن- کاری شایسته کند و با ایمان باشد، قطعاً او را به حیاتی پاک زنده خواهیم داشت و به چنین کسانی بر پایه بهترین کاری که انجام می‌دادند پاداش خواهیم داد.	مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً وَ لَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (النحل/۹۷).	حیات طیبه

۳. ۶. شبکه مضامین روابط پنگانه انسان در تمدن‌سازی نوین اسلامی از منظر قرآن
جدول شماره (۶) مضامین اصلی، سازمان‌دهنده و فراگیر روابط انسان را در تمدن‌سازی نوین اسلامی از منظر قرآن نشان می‌دهد. این جدول همبستگی و همپوشانی روابط پنگانه انسان را در مسیر رسیدن به کمال و ایجاد تمدن نوین اسلامی ترسیم می‌کند.

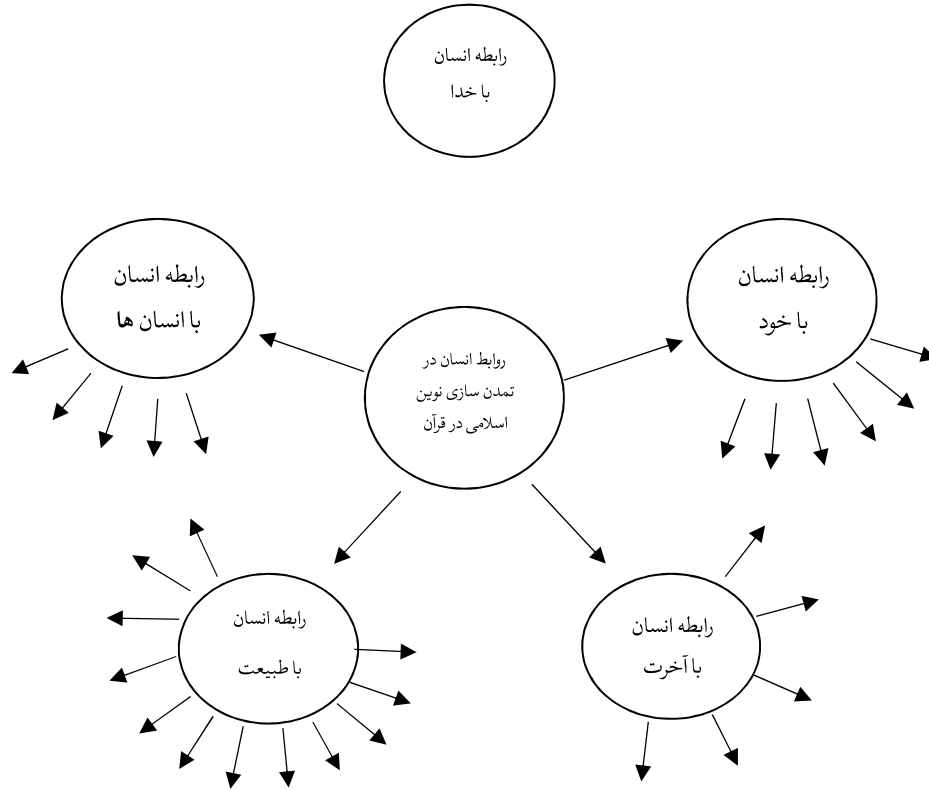
جدول شماره (۶) مضامین اصلی، سازمان دهنده و فراگیر رابطه انسان از منظر قرآن

مضامین اصلی	مضامین سازمان دهنده	مضامین فراگیر
بصیرت	خودشناسی	رابطه با خود
کرامت		
فطرت		
روح		
خلقت		
اعتدال	خودسازی	
تذکر		
توبه		
ایمان و عمل صالح		
اندیشیدن		
هدایت		
قدرت تشخیص		
زندگی اجتماعی	عدل	رابطه با انسان های دیگر
عدالت		
برابری		
صداقت		
نوع دوستی		
انفاق	احسان	
احسان		
دوری از بدبینی های بی جا		
تعاون و همکاری		
وحدت		
دوستی و الفت		
بندگی		
فقر		

رابطه انسان با خدا	عبودیت	نیازکمال
		راضی و مرضی
رابطه انسان با طبیعت	تسخیر	تسخیر عام
		تسخیر خاص
		رحمت
	تسلط	بهره‌مندی
		آبادانی
	تخریب	ظلم
		فساد
		اسراف
	تهدید	تعدی
		تضییع
		خوف
		کفران نعمت
رابطه انسان با آخرت	مسئولیت	پیامبران و رهبران جامعه
		امت‌ها و پیروان آنان
		نعمت‌های الهی
		دیگران
		خود
	جزا و پاداش	ضمانت اعمال
		عمل و عکس‌العمل
		حیات طیبه

شبکه مضامین، شبکه‌ای از روابط بین مضامین است. شبکه مضامین روابط بین مضامین فراگیر با مضامین سازمان دهنده و نیز با مضامین اصلی را در یک شبکه درهم تنیده نشان می‌دهد. شکل شماره (۱) شبکه مضامین روابط پنج‌گانه انسان در تمدن‌سازی

نویین اسلامی را از منظر قرآن نشان می‌دهد. این شکل نشان می‌دهد که در تمدن‌سازی نویین اسلامی شبکه‌ای منسجم از روابط انسان وجود دارد که بایستی در راستای تحقق هدف اصلی؛ تمدن‌سازی نویین اسلامی و به عبارتی حیات طیبه، سامان دهی و هدایت شود. همچنین این شبکه نشان می‌دهد برای ایجاد تمدن نویین اسلامی، توجه به همه ابعاد روابط انسانی به صورت یک پارچه نیاز هست و نمی‌توان به توسعه روابط انسانی بدون توجه به ارتباط انسان به طبیعت و محیط زیست توجه کرد.

شکل شماره (۱) شبکه مضامین رابطه انسان در تمدن‌سازی نویین اسلامی از منظر قرآن

نتیجه‌گیری

یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد؛ در تمدن‌سازی نوین اسلامی، روابط انسان به‌عنوان عنصر سازنده تمدن، نقش اساسی و مهمی در تکوین و تعالی آن دارد. چنانچه مقام معظم رهبری در بیانیه گام دوم به خودسازی، نظام‌سازی و تمدن‌سازی نوین اسلامی تأکید و هم بر نقش جوانان و تلاش‌های علمی و تحقیقاتی توصیه فرموده‌اند. بر اساس پیشینه و ادبیات تحقیق و نیز آموزه‌های قرآن؛ روابط انسان در ۵ مضمون فراگیر؛ رابطه انسان با خودش، رابطه انسان با انسان‌های دیگر، رابطه انسان با طبیعت، رابطه انسان با آخرت و رابطه انسان با خدا مقوله‌بندی شده است. رابطه انسان با خودش بر اساس آموزه‌های قرآن به دو مضمون سازمان دهنده؛ خودشناسی و خودسازی تحلیل شده است. رابطه انسان با انسان‌های دیگر بر اساس آموزه‌های قرآن به دو مضمون سازمان دهنده؛ عدل و احسان تقسیم شده است. رابطه انسان با طبیعت بر اساس آموزه‌های قرآن به چهار مضمون سازمان دهنده؛ تسخیر، تسلط، تخریب و تهدید تحلیل گردیده است. رابطه انسان با آخرت بر اساس آموزه‌های قرآن به دو مضمون سازمان دهنده؛ مسئولیت و پاداش تحلیل یافته است. رابطه انسان با خدا که محور همه روابط انسان است به مضمون سازمان دهنده عبودیت و بندگی تحلیل شده است. هر یک از این مضامین از چندین مضمون پایه تشکیل یافته است. مجموع مضامین اصلی و یا پایه که در این پژوهش از متن قرآن استخراج شده ۴۶ مضمون می‌باشد.

با وجود فقر منابع پژوهشی در موضوع تحقیق و به‌خصوص در رابطه انسان با خود که فونداسیون و پایه روابط دیگر انسان را تشکیل می‌دهد، یافته‌های این تحقیق با نتایج تحقیقات ارائه شده در پیشینه هماهنگی و همپوشانی دارد. از طرفی هر یک از این روابط با توجه به گستردگی و ابعاد پیچیده روابط انسان، به پژوهش‌های مستقل و بین‌رشته‌ای نیاز دارد.

بر اساس یافته‌های تحقیق می‌توان نتیجه گرفت؛ هر یک از مضامین استخراج شده از قرآن کریم، عنصر اصلی و سازنده تمدن نوین اسلامی را تشکیل می‌دهند. بر اساس

آموزه‌های قرآن، قدم اول تمدن‌سازی نوین اسلامی را خودسازی انسان تشکیل می‌دهد. در بحث خودسازی، شناخت خود؛ استعدادها و قوت‌ها در کنار ضعف‌ها و نقص‌ها، مقدمه خودسازی و شکوفایی انسان است. خداوند در بسیاری از آیات انسان را به خودشناسی و خودسازی دعوت کرده است.

در نتیجه خودسازی و خودشکوفایی انسان، روابط جدیدی شکل می‌گیرد که در تمدن‌سازی نوین اسلامی نقش حیاتی دارد. از آنجایی که رابطه انسان با خود، اساس روابط دیگر را شکل می‌دهد به عبارت دیگر وقتی هویت و شخصیت فرد بر اساس مبانی قرآنی شکل گرفت، روابط او با انسان‌های دیگر نیز بر مبنا و معیار قرآن شکل خواهد گرفت. قرآن رابطه انسان با انسان‌های دیگر را بر میزان عدالت و احسان تعریف می‌کند. علی علیه السلام در شرافت عدل و احسان، عدالت را شریفتر و تاثیرات آن را عمومی‌تر از احسان قلمداد می‌کند. جامعه‌ای که روابط انسان‌های آن بر معیار عدل و احسان شکل گرفته باشد، در ارتباط با طبیعت، به جای تهدید و تخریب طبیعت و محیط زیست، به درک و فهم قوانین حاکم بر طبیعت برآید و ایمان داشته باشد که هیچ رفتار و عملی از ایشان بدون پاسخ و جزا و پاداش نخواهد بود و خود را مسئول و پاسخگوی اعمال و رفتار خود بداند، این چنین انسانی بنده واقعی خداوند می‌باشد که می‌تواند؛ حیات طیبه و تمدن نوینی را پایه‌ریزی کند.

منابع

۱. قرآن کریم، ترجمه انصاریان، ۱۳۸۳ ش: اسوه، قم.
۲. نهج البلاغه. (۱۳۸۴). گردآورنده: شریف‌رضی، ترجمه محمددشتی قم: چاپ دوم، انتشارات وجدانی.
۳. امام خمینی، روح الله (۱۴۰۶ق). تعلیقات علی شرح فصوص الحکم ومصباح الانس. قم:
۴. انتشارات مؤسسه پاسدار اسلام.
۵. توکلی، یاسین (۱۳۹۴)، فرهنگ اسلامی تعامل انسان با طبیعت و محیط زیست از منظر قرآن کریم، نهمین همایش بین‌المللی پژوهش‌های قرآنی، تهران، سالن اجلاس سران کنفرانس اسلامی.
۶. حسینی خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۱)، بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جوانان خراسان شمالی، ۱۳۹۱/۷/۲۳.
۷. حسینی خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۷)، بیانیه گام دوم انقلاب خطاب به ملت ایران، صفحات ۳ و ۱۱.
۸. خلیلیان، محمدجمال و جوشقانی نایینی، سید حمید و عسکری، قاسم و بیدار، محمد (۱۳۹۲)، مبانی و معیارهای پیشرفت انسانی از دیدگاه اسلام، مجله معرفت اقتصاد اسلامی، سال چهارم، شماره دوم، ص ۷۷-۱۰۲.
۹. دارایی، محمد و فرمehنی فراهانی، محسن و رهنما، اکبر (۱۳۹۵)، تبیین نقش اصل تربیتی تولی و تبری در تحقق تمدن نوین اسلامی با تأکید بر دیدگاه‌های مقام معظم رهبری، مجموعه مقالات دومین همایش ملی تمدن نوین اسلامی، دانشگاه شاهد.
۱۰. عابدی جعفری، حسن و تسلیمی، محمد سعید و فقیهی، ابوالحسن و شیخ زاده، محمد (۱۳۹۰)، تحلیل مضمون و شبکه مضامین روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی، اندیشه مدیریت راهبردی، سال پنجم، شماره دو پاییز و زمستان ۹۰.
۱۱. عیوضی، محمد رحیم و فلاح حسینی، مهسا (۱۳۹۵)، پیشران‌های تمدن ساز و آینده تمدنی انقلاب اسلامی، مجموعه مقالات دومین همایش ملی تمدن نوین اسلامی، دانشگاه شاهد.
۱۲. فرزانه، محمد باقر و خیاط، علی و صفر پور، هادی (۱۳۹۷)، تبیین عوامل ایجاد تمدن نوین

اسلامی از نگاه مقام معظم رهبری، فصلنامه پژوهش‌های اجتماعی اسلامی، دوره ۲۴، شماره ۱۱۸.

۱۳. کیلانی، ماجد عرسان، (۱۹۳۷)، فلسفه تربیت اسلامی، ترجمه بهروز رفیعی، انتشارات سمت تهران.

۱۴. مطهری مرتضی، (۱۳۵۲)، عدل الهی، انتشارات صدرا.

۱۵. مطهری، مرتضی، انسان در قرآن. <http://www.aviny.com/library/motahari/PDF/ensan-dar-goran.pdf>

۱۶. معتمدی، عبدالله (۱۳۹۲)، سبک زندگی مطلوب بر اساس دیدگاه ارتباطی (ارتباط انسان با خود، خداوند، دیگران و طبیعت)، فصلنامه فرهنگ مشاوره و روان درمانی (ویژه نامه سبک زندگی) سال چهارم، شماره ۱۳، ص ۱۲۶.

۱۷. مولوی، محمد (۱۳۹۷) گرایش اجتماعی در تفاسیر قرآن پیشران مؤثر در شکل‌گیری و شکوفایی تمدن نوین اسلامی، دو فصلنامه آینده‌پژوهی ایران، سال دوم، شماره سوم، ص ۱۴۱-۱۶۰.

منابع انگلیسی

1. Boyatzis, R. E. (1998), Transforming qualitative information: thematic analysis and code development, Sage.
2. Braun, V. & Clarke, V. (2006), "Using thematic analysis in psychology", Qualitative Research in Psychology, Vol. 3, No. 2, Pp. 77-101.
3. Holloway, I. & Todres, L. (2003), "The Status of Method: Flexibility, Consistency and Coherence", Qualitative Research, Vol. 3, No. 3, Pp. 345-357

بخش سوم

عوامل انقراض و سقوط تمدن ها
